

В. А. Осмолян
здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ)

УДК 343.132

ПРАВО УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ОЗНАЙОМЛЕННЯ ІЗ МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ В СУДІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ставиться питання про необхідність вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України на підставі вивчення та порівняння тих процесів реформування, які відбуваються в сусідніх державах. Окремо досліджується питання ознайомлення учасників досудового слідства з матеріалами кримінальної справи, а також виносяться на розгляд пропозиції щодо інновації даної ланки питань у вітчизняному законодавстві.

Ключові слова: учасник, судове слідство, матеріали, кримінальна справа.

Дослідження прав та обов'язків учасників кримінально-процесуальних правовідносин сьогодення, які закріплені у положеннях Конституції України та Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України), настановує на висновок, що законодавець в деякій мірі не рівно розподілив комплекс прав та обов'язків між такими двома учасниками кримінального процесу, як особа, яка потерпіла від злочину (потерпілий), та особа, що обвинувачується у скоєнні злочину (обвинувачений). Це можна пояснити тим, що з боку посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство згідно покладеними на них завданнями та обов'язками, більше уваги приділяється особі обвинуваченого. Так, більшість відомих науковців, таких як: М. Т. Ведерніков, М. М. Коршик, Г. К. Курашвілі, І. А. Матусевич, С. С. Степів, П. П. Цветков та інші розглядали вивчення особи обвинуваченого та потерпілого у контексті їхніх прав та обов'язків. На нашу думку, неабиякі перспективи по розкриттю даного питання розкриваються при розгляді тих прав та обов'язків учасників процесу, якими вони наділені при ознайомленні з матеріалами кримінальної справи в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження. Дана тематика не в достатній мірі розглянута вітчизняними та зарубіжними науковцями, що обґрунтовує її актуальність та значимість для кримінального процесу України сьогодення.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі сучасних теоретичних концепцій у науці кримінального процесу комплексно вивчити та винести нові пропозиції стосовно процедури ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінальної справи як реалізації гарантованої Конституцією України норми на право ознайомитись з відомостями про себе [1, с. 16], переглянути та розробити науково-практичні, обґрунтовані положення, рекомендації, що дозволять більш повно та ефективно реалізовувати учасникам кримінального судочинства їхні права та обов'язки.

Для досягнення поставленої перед дослідженням мети здійснена спроба вирішити такі наукові завдання:

- вивчити стан розробки досліджуваної проблеми в юридичній літературі;
- проаналізувати норми чинного законодавства, що регламентують процес ознайомлення з матеріалами кримінальної справи на судових стадіях кримінального судочинства;

— визначити та провести дослідження негативних наслідків, які настають для учасників процесу в результаті невиконання або неналежного виконання ними передбачених чинним законодавством прав та обов'язків, що стосуються ознайомлення з матеріалами кримінальної справи.

Для учасників процесу ознайомлення з матеріалами кримінальної справи до початку її судового розгляду є важливою складовою частиною їх права на захист у суді першої інстанції своїх законних прав та інтересів. Особливо це стосується тих учасників процесу, які так би мовити, мають особистий інтерес у справі: підсудного, його захисника, цивільного позивача, цивільного відповідача, потерпілого та їх представників. Знання даними особами матеріалів справи дозволить останнім більш успішно здійснювати захист та відстоювання своїх інтересів. Регуляторна функція щодо забезпечення прав на ознайомлення з матеріалами справи після призначення справи до судового розгляду визначена законодавцем в ст. 255 КПК України, норма якої зокрема роз'яснює, що суддя зобов'язаний роз'яснити право та надати можливість прокуророві, підсудному, його захисникові, потерпілому, цивільному позивачеві і їх представникам, коли вони про це заявлять письмове чи усне клопотання, можливість ознайомитись з матеріалами справи, а цивільному відповідачеві і його представникові з матеріалами, що стосуються цивільного позову, незалежно від категорії справи та від того, чи знайомились названі особи зі справою на досудовому слідстві. Хоча в нормі статті не зазначено, як саме повинна відбуватись процедура ознайомлення з матеріалами справи у вищезазначеному випадку, проте ми вважаємо, що ознайомлення має в даному випадку обов'язково проходити в приміщенні суду, під контролем секретаря судового засідання, який має надати за прямою вказівкою судді всі матеріали кримінальної справи, окрім матеріалів про застосування заходів безпеки, які проводились по справі. Суддя (секретар за вказівкою судді) не має обмежувати ознайомлення зі справою у часі, окрім випадків, коли учасники процесу своєю поведінкою та ставленням складають враження про навмисне затягування цієї процедури. У цьому випадку, якщо учасник процесу явно і необґрунтовано намагається затягнути закінчення ознайомлення, то, на нашу думку, суддя має право своєю постановою встановити певний строк для ознайомлення з матеріалами справи, виходячи з її обсягу та складності.

Окрім того, суддя повинен роз'яснити таким учасникам процесу, як: потерпілий, цивільний позивач та їх представники, цивільному відповідачу і його представникові в стадії попереднього розгляду справи суддею їх право на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи до початку її судового розгляду. Якщо ж будь-ким з вищеперахованих осіб, після ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, буде заявлено клопотання до початку судового розгляду справи, то суддя не зобов'язаний в даному випадку вирішувати дані клопотання.

У випадку відмови судді в задоволенні клопотання підсудного, потерпілого, цивільного позивача чи відповідача щодо ознайомлення з матеріалами кримінальної справи або ж необґрунтоване обмеження їх суддею в цьому праві є істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону (п. 11 ч. 2 ст. 370 КПК України), яке тягне за собою скасування вироку з подальшим поверненням справи на новий судовий розгляд (ст. 375 КПК України).

Окрім того, категорично не може бути підставою для відмови в задоволенні клопотання учасників процесу щодо ознайомлення з матеріалами кримінальної справи та обставина, що особа, яка заявила дане клопотання (потерпілий, обвинувачений чи інші учасники процесу), вже ознайомила з усіма матеріалами справи після закінчення досудового слідства в порядку норм ст.ст. 217-220 КПК України. Не може бути підставою і те, що до судового розгляду справи залишилось мало або зовсім не залишилось часу. У цьому випадку суд (суддя) повинен відкласти розгляд справи до закінчення ознайомлення учасників процесу з матеріалами справи.

Що ж стосується ознайомлення зі справою в апеляційному провадженні, то пригадаємо, що апеляційне провадження полягає у перегляді апеляційним судом (обласним та іншим прирівняним до нього судом), у зв'язку з поданою учасником

процесу апеляцією рішень суду першої інстанції. Також необхідно вказати, що апеляційний суд — це суд, що розглядає справи за апеляціями на вироки, ухвали і постанови суду першої інстанції, які не набрали законної сили. У зв'язку із вищеперахованим законодавець у нормі ч. 4 ст. 349 КПК України вказує, що: “Протягом цього строку суд зобов'язаний надати сторонам за їх клопотанням можливість ознайомитись з матеріалами справи”.

Положення даної статті спрямовані на забезпечення прав на захист своїх законних інтересів іншими учасниками процесу, інтересів яких стосується подана скарга чи внесені подання, незалежно від того, чи подали вони також скаргу або внесли подання. В даному випадку повідомлення про подану скаргу чи внесені подання надсилається учаснику процесу письмово із зазначенням суті скарги чи подання і роз'яснення йому права ознайомитись зі скаргою чи поданням, подати на них свої заперечення, додаткові матеріали і дати пояснення суду. Повідомлення вручається за правилами вручення судової повістки. Особи, яких стосується скарга або подання, мають право одержати в суді копію чи ознайомитись з нею в суді [2, с. 415]. Учасники процесу при ознайомленні зі скаргою чи поданням можуть робити з них виписки чи копії.

Якщо скарга чи подання стосується інтересів засудженого чи виправданого, то про неї обов'язково повинні бути повідомлені його захисник і законний представник (при наявності останніх у справі), а якщо стосується інтересів потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, а також їх представники, у випадку ж коли потерпілий є неповнолітнім чи недієздатним, то і в обов'язковому порядку його законний представник.

Учасник процесу може подати заперечення на скаргу чи подання, якщо вони надійшли до суду першої інстанції до передачі справи до апеляційної інстанції. У даному випадку скарга приєднуються до справи [3].

Норма ст. 384 в частині п'ятій передбачає право учасників касаційного провадження по кримінальній справі ознайомлюватись з матеріалами кримінальної справи, де зокрема зазначено, що: “Особам, які вправі подати касаційну скаргу, касаційне подання, надається можливість ознайомитися в суді з матеріалами справи для вирішення питання про внесення касаційної скарги чи подання”.

Протягом строку, встановленого на касаційне оскарження, справа ніким не може бути витребувана із суду, який виконує судові рішення, за винятком суду касаційної інстанції.

Прокурор, а також засуджений або виправданий і відповідно його захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач і їх представники та інші зацікавлені учасники процесу, у відповідності до ч. 2 ст. 384 КПК України, мають право ознайомитись в суді з матеріалами справи і зі скаргою чи касаційним поданням, поданим у справі. У цьому випадку норма ст. 384 КПК України не визначає посадову особу, у функціональні обов'язки якої входило б ознайомлення вищеперахованих осіб — учасників судового розгляду — з матеріалами кримінальної справи. Тому, на нашу думку, доцільно виходити з даної прогалини в законодавстві з тієї позиції, що організацію ознайомлення з матеріалами справи осіб, які вправі подавати касаційну скаргу, касаційне подання, покладається на суд, який прийняв рішення по справі як суд першої інстанції чи в апеляційному порядку, а також судових органів, перелічених у ч. 2 ст. 383 КПК України.

На теперішній час, коли в Україні розробляється проект нового Кримінально-процесуального кодексу, заслуговує особливої уваги процедура ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінальної справи. Тому вважаємо за потрібне розкрити та порівняти деякі аспекти реалізації вказаного права учасників процесу на судовій стадії розгляду кримінальної справи у вітчизняному законодавстві у порівняльному екскурсі з нормами КПК Російської Федерації та КПК Білорусії.

Так, у відповідності до змісту ст. 244 КПК України [4], яка містить “Рішення судді за результатами досудового розгляду справи”, зазначається, що суддя своєю постановою приймає одне з таких рішень:

- 1) про призначення справи до судового розгляду;

- 2) про зупинення провадження в справі;
- 3) про повернення справи прокуророві;
- 4) про направлення справи за підсудністю;
- 5) про закриття справи;
- 6) про повернення справи на додаткове розслідування.

Законодавець у нормі вказаної статті зовсім не згадує про те, яким процесуальним документом повинен оформляти своє рішення суддя, який прийняв рішення після досудового розгляду справи, та жодним чином не вказує про результат розгляду клопотань та скарг, які надійшли від учасників процесу на цьому етапі судової стадії. Якщо з даного питання провести порівняльний екскурс із нормами статей КПК Російської Федерації, то можна прийти до висновку, що законодавець сусідньої держави виявився більш далекоглядним у цьому питанні. Зокрема у ст. 236 КПК Російської Федерації [5], яка називається: “Види рішень, що приймаються суддею на попередньому слуханні” зазначено, що: “За результатами попереднього слухання суддя приймає одне з наступних рішень:

- 1) про направлення кримінальної справи за підслідністю у випадку, передбаченому частиною 5 цієї статті;
- 2) про повернення кримінальної справи прокурору;
- 3) про зупинення провадження по кримінальній справі;
- 4) про закриття кримінальної справи;
- 5) про призначення судового засідання.

Рішення судді оформляється постановою у відповідності до вимог ч. 2 ст. 227 цього Кодексу. В постанові повинні бути відображені результати розгляду заявлених клопотань та скарг”. У ч. 6 вказаної статті законодавець Російської Федерації розгортає свою думку далі та наголошує, що: “Якщо при вирішенні клопотання обвинуваченого про надання часу для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи суд встановить, що вимоги ч. 5 ст. 109 цього Кодексу були порушені (а саме: матеріали закінченої розслідуванням кримінальної справи повинні бути пред’явлені обвинуваченому, який утримується під вартою, та його захиснику не пізніше ніж за 30 днів до закінчення граничного терміну тримання під вартою), а граничний термін тримання обвинуваченого під вартою під час попереднього слідства закінчився, то суд змінює міру запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, задовольняє клопотання обвинуваченого та встановлює йому строк для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи”.

Вказана позиція законодавця розцінюється нами як доцільна, а розширений опис можливих дій судді та інших учасників процесу, які можуть виникнути на підставі реалізації учасниками процесу свого права на ознайомлення з матеріалами справи на цій стадії судового розгляду справи, на нашу думку, усуває розбіжності у трактуванні норм КПК та допомагає уникнути пошуку виходів у ситуації, коли заявлені клопотання на ознайомлення з матеріалами справи на цьому етапі. Аналогічний розширений опис алгоритму дій на випадок заявлення клопотань учасниками процесу повинен міститись, на нашу думку, і у вітчизняному КПК.

Необхідно відмітити й позицію законодавця Республіки Білорусь щодо часу на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, який надається учасникам процесу, про який “умовчують” КПК України та Російської Федерації. Зокрема законодавець Республіки Білорусь на стадії досудового розслідування та судового слідства встановив учасникам процесу визначений проміжок часу на реалізацію вказаного права. Так у ч. 2 ст. 256 КПК Білорусії [6], яка називається: “Ознайомлення потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників з кримінальною справою”, зазначається, що: “Загальний строк для ознайомлення всіх потерпілих, цивільних позивачів, цивільних відповідачів та їх представників з кримінальною справою не може перевищувати один місяць”. Вказаний строк ознайомлення із матеріалами кримінальної справи розповсюджується і на обвинуваченого, його законного представника та захисника. Так, у ч. 4 ст. 257 КПК Білорусії вказано, що: “Незалежно від кількості обвинувачених,

які притягнуті до відповідальності по кримінальній справі, загальний строк ознайомлення їх та їх законних представників, захисників з справою не може перевищувати одного місяця. У виключних випадках строк ознайомлення обвинуваченого, його законного представника та захисника з кримінальною справою може бути продовжений прокурором чи суддею”.

У цьому випадку ми не можемо підтримати позицію законодавця Республіки Білорусь щодо визначення терміну на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи — не більше одного місяця. Оскільки на практиці, з урахуванням різноманітності категорій справ (резонансні, справи “однієї доби” по наркозлочинах чи одноепізодні крадіжки), вказаний місячний термін може використовуватись обвинуваченими чи підсудними у власних цілях та може виступати у цьому випадку як узаконене затягування процесу розслідування кримінальної справи, що суперечить завданням кримінального судочинства щодо швидкого та повного розкриття злочинів, викриття винних. Окрім того, в даному випадку необхідно звернути увагу на реалізацію права потерпілого від майнового злочину — на відшкодування матеріальної шкоди заподіяної злочином. Через умисне “законне” затягування процесу ознайомлення з матеріалами кримінальної справи обвинуваченим чи підсудним будуть страждати права потерпілої сторони, що є, на нашу думку, не прийнятним та антиконституційним.

Окремої уваги потребує порівняння порядку складання і оформлення протоколу судового засідання та можливість учасників процесу ознайомитись із ним у КПК України та КПК Російської Федерації. Вказана процедура врегульована у КПК України у нормі ст. 87¹, у якій зокрема вказано, що: “Протокол судового засідання повинен бути виготовлений не пізніше семи діб з дня закінчення судового розгляду справи. Протокол судового засідання підписують головуючий і секретар судового засідання.

У разі необхідності строк для виготовлення та підписання протоколу судового засідання може бути продовжено головуючим, але не більше, ніж на чотирнадцять діб після закінчення судового засідання.

Про виготовлення і підписання протоколу судового засідання повідомляються учасники судового розгляду.

У разі повного фіксування судового процесу з допомогою звукозаписувального технічного засобу у протоколі судового засідання зазначається технічна характеристика цього засобу та носія інформації.

Носій інформації, на якому зафіксовано судовий процес, зберігається при справі”.

Проте вітчизняний законодавець не приймає до уваги практичну сторону складання протоколу судового засідання у багатоепізодних — “тривалих” справах, протокол судового засідання у яких може складатись по частинах, а отже, природно, що деколи виникає бажання учасників процесу не чекати повної редакції протоколу для ознайомлення, а вимагати реалізації даного права відносно кожної окремо складеної частини протоколу судового засідання, що, на нашу думку, з одного боку полегшує суду виконання своїх обов’язків на ознайомлення з протоколом, з іншого, надає можливість учасникам процесу вчасно та ретельно вивчити кожну частину протоколу та вчасно заявити зауваження на нього. У цьому випадку ми повністю підтримуємо раціоналізаторську думку законодавця Російської Федерації, який у ч.ч. 6, 7, 8 ст. 259 КПК Російської Федерації [5] вказав, що: “Протокол повинен бути виготовлений та підписаний головуючим суддею та секретарем судового засідання на протязі 3 діб з дня закінчення судового засідання. Протокол під час судового засідання може складатись по частинах, які, як і протокол в цілому, підписуються головуючим та секретарем. За клопотанням сторін їм може бути надана можливість ознайомитись з частинами протоколу по ходу їх виготовлення.

Клопотання про ознайомлення з протоколом судового засідання подається сторонами у письмовому вигляді на протязі 3 діб з дня закінчення судового засідання. Вказаний строк може бути поновлений, якщо клопотання не було заявлене з вагомих причин. Клопотання не підлягає задоволенню, якщо кримінальна справа вже направлена до касаційної інстанції чи по закінченню строку, наданого для касаційного оскарження,

перебуває на стадії виконання. Головуючий суддя забезпечує сторонам можливість ознайомлення з протоколом судового засідання на протязі 3 днів з дня отримання клопотання. Головуючий суддя наділений правом надати можливість ознайомитись з протоколом іншим учасникам судового засідання по їх клопотанню чи в частині, що стосується їхніх показів. Якщо протокол судового засідання у силу об'єктивних обставин складений після закінчення трьох днів з дня закінчення судового засідання, то учасники судового засідання, які подали клопотання, повинні бути повідомлені про дату підписання протоколу та час, коли вони з ним можуть ознайомитись. Час ознайомлення з протоколом судового засідання встановлюється головуючим суддею в залежності від об'єму вказаного протоколу, проте він не може бути меншим 5 днів з моменту початку ознайомлення. У виключних випадках головуючий суддя за клопотанням особи, що знайомиться з протоколом, може продовжити вказаний час. У випадку, якщо учасник судового розгляду явно затягує час ознайомлення з протоколом, головуючий суддя вправі своєю постановою встановити визначений термін для ознайомлення з ним.

Копія протоколу виготовляється за письмовим клопотанням учасника судового розгляду та за його рахунок”.

Позицію законодавця Російської Федерації повністю підтримав законодавець Республіки Білорусь у ч. 7 ст. 308 КПК Білорусії [6], де зокрема вказано, що: “Головуючий суддя зобов'язаний забезпечити сторонам можливість ознайомитись з протоколом судового засідання у повному об'ємі чи з його частинами по мірі їх складання”.

Тому ми вважаємо, що було б доцільно і у вітчизняний КПК України у норми ст. 87¹ КПК України внести вищевказані доповнення, які б гарантували учасникам процесу право на ознайомлення з частинами протоколу судового засідання, у разі присутності останніх.

Отже, ознайомлення з матеріалами кримінальної справи можливе не на всіх стадіях досудового розслідування. У той же час рівень регламентації порядку здійснення даної процесуальної дії різний. На стадії досудового розслідування КПК України достатньо чітко передбачено зміст діяльності по ознайомленню з матеріалами кримінальної справи — конкретно вказані документи, які підлягають наданню, об'єм повноважень, час ознайомлення та коло учасників, визначені документи, які складаються під час та при закінченні ознайомлення з матеріалами кримінальної справи. Приписам КПК України про порядок надання матеріалів кримінальної справи для вивчення на стадії досудового розслідування покладені в основу загального алгоритму ознайомлення з матеріалами кримінальної справи в кримінальному судочинстві.

На інших стадіях — судового розгляду справи, виконання вироку, апеляційного провадження, касаційного провадження, перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами — порядок ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, встановлений КПК України, потребує додаткової регламентації чи використання аналогії, а також допомоги інтерпретаційних джерел, судової практики.

Разом із тим, на відміну від стадії «досудового розслідування», на судових стадіях КПК України передбачено достатньо чіткі часові кордони ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, пов'язані, головним чином, не з подією, а із закінченням певного терміну. Таким чином, аналіз часового аспекту реалізації права на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи вказує на різноманіття порядку його здійснення в залежності від стадії кримінального судочинства.

Список використаних джерел

1. Конституція України [Текст] : [офіц. вид.]. — К. : Ін Юре, 2004. — 104 с.
2. Михеєнко, М. М. Кримінальний процес України [Текст] : [підручн.] / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. — [2-ге вид., перероб. і доп.]. — К. : Либідь, 1999. — 536 с.
3. Хазін, М. А. Зразки кримінально-процесуальних документів (дівання та досудове слідство) [Текст] / М. А. Хазін, М. Д. Бойко, В. М. Співак. — К. : Атіка, 2006. — 236 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст] / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. — К. : Форум, 2003. — 478 с.

5. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://www.consultant.ru/online/base/?req=doc;base=LAW;n=108640>.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Белоруссии от 16.07.1999 г. [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=hk9900295>.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Надійшла до редакції 27.03.2011

Осмолян В. А. Право участников уголовного процесса ознакомиться с материалами уголовного дела в суде: сравнительно-правовой аспект

Ставиться вопрос о необходимости совершенствования уголовно-процессуального законодательства Украины на основании изучения и сравнения процессов реформирования, которые происходят в соседних государствах. Отдельно исследуется вопрос ознакомления участников досудебного следствия с материалами уголовного дела, а также выносятся на рассмотрение предложения относительно инновации данной цепи вопросов в отечественном законодательстве.

Ключевые слова: участник, судебное следствие, материалы, уголовное дело.

Osmolian, V. A. The Right of the Criminal Procedure Participants to Read the Materials of Criminal Case in Court: Comparatively Legal Aspect

The article deals with the necessity of improvement the criminal-remedial legislation of Ukraine in the context of studying and comparison of reforming processes occurring in neighbouring states. Besides the author examines the problem of familiarization of participants of prejudicial inquiry with the materials of criminal case. Moreover the author submits a proposal to innovate the list of problems studied within the system of native legislation.

Key words: participants, prejudicial inquiry, materials, criminal case.

